

החברה הישראלית והרעיון הציוני: תמורה והמשך

אביתר פריזל

יובל למדינת ישראל הוא לרבים, יהודים ולא יהודים כאחד, סיבה להרהור ולהתפעלות. לפני שנים מספר, כתארו את נסיבות הקמתה של מדינת ישראל, כתב ההיסטוריון הנודע רוג'ר לואי כי דרך אחת לפרש את מהלך המאורעות המורכבים דאז היא לומר שהיתה זו שעתם של הציונים לנס. היום, כשאנו מתבוננים אחורה וסוקרים את המישים השנים שעברו מאז, נראה שמהו מן הנס המשיך וליווה את המדינה במשך כל שנות קיומה. אין ספק שישראל ראויה להיחשב לאחת ההרפתקאות המדיניות הנועזות ביותר של המאה העשרים, ובסך הכול - להרפתקה מוצלחת למדי.

הזמן שעבר מאפשר לראות בראייה צלולה יותר את הגורמים הרעיוניים שעמדו בבסיס הקמת המדינה והנחו את התפתחותה. בשנים האחרונות מתנהל ויכוח ער בנושא הרעיון הציוני, הן בנוגע למשמעותו ההיסטורית והן בנוגע למשקלו העכשווי. למרבה הפלא, הנימה הכללית של הדיון רוויה בפסימיות. היסטוריונים ואנשי ציבור ישראלים בני-זמננו דבקים במושג פרי יצירתם הם - ה'פוסט-ציונות'. אולם אנשים שונים מפרשים את המושג 'פוסט-ציונות' בדרכים שונות. חוקרים מסוימים רואים בה ביטוי חדש של לא-ציונות או אפילו של אנטי-ציונות. עבור אחרים, פוסט-ציונות היא ניסיון לשקול מחדש את עיקריה של הציונות הקלאסית לאור המציאות של סוף המאה ה-20. המשותף לשתי העמדות היא הסתכלותן הביקורתית על מצבה האידאולוגי של החברה הישראלית. חוג 'ההיסטוריונים החדשים' רואה בשלילה את מה שנתפס בעיניו כסלחנות עצמית של הממסד האקדמי והציבורי בישראל כלפי השגיאות שנעשו במסגרת הפעולה הציונית והעיוותים שהיו בה וביציר כפיה, המדינה היהודית. אחרים, והם הרוב, חוששים שהחברה הישראלית הידרדרה למצב של ריקנות פנימית. בהשפעתם של מושגים סוציולוגיים אופנתיים נאמר ששורש הבעיה טמון ב'הגשמה' של התוכנית הציונית: האוטופיה בעלמה, הרעיון איבד את עונו. ישראלים בני-זמננו, כך נטען, הדלו מלהיות 'אידאליסטים' כפי שהיו בעבר. 'משבר הציונות' הופך עתה למטבע לשון, או בניסוח אחר - כולנו נודדים בשממה רוחנית, היא התקופה הפוסט-ציונית.

כמי ששייך לדור ה'אידאליסטים', כביכול (הברות בתנועת נוער חלוצית, עלייה לישראל, חברות בקיבוץ), איני זוכר שבצעירותי היו בני-האדם (ואני בכלל זה) אידאליסטים יותר מאשר בני-האדם כיום. אולי ההפך הוא הנכון: בעיות התקופה

ההיא (משנות השלושים עד שנות החמישים) היו חמורות יותר מאלה של ימינו; התמורות והעוועים בחינו הפרטיים והקולקטיביים היו עמוקים יותר. כל אלה עיצבו דור שהתמקד בהישרדות יותר מאשר באידאליים. הוששני שמראיית הוותיקים את עצמם כ'אידאליסטים' נודף ריח הטענות התמידיות שמשמיע הדור המבוגר יותר כלפי הדור הצעיר יותר, כשלמעשה ה'פגם' העיקרי בצעירים הוא עצם צעירותם.

מכל מקום, איני מאמין שקיימת חברה שאינה אידאולוגית, במובן של היותה מושפעת מאידאות ותלויה בהן. לא אוכל אלא לצטט שוב את הדברים הקולעים כל-כך שכתב הסופר והעיתונאי היהודי-אמריקני תיאודור ה' וייט בזכרונותיו
:In Search of History

זהויות פוליטיות, הוא [וייט עצמו] הבין עתה, קשורות הרבה יותר לאידאות מאשר לאגו, איד או דתפים שונים. ביסוד פעילותו של כל מדינאי גדול מונח רעיון - רעיון שעברו של המנהיג כפה עליו, שהוא קלט, שינה וכפה על אחרים [...] הדמויות הפוליטיות שסיקר היו כולן כלי קיבול של אידאות. צבאות היבשה, חילות הים והתקציבים [...] שהיו בשליטתם, הותוו על-ידי האידאות שהנחו את המדינאים או האידאות שהם היו מסוגלים להביע ולכפות. בין שמדובר היה במאו [טסה'טונג] וצ'ו [אן-לאי], בניקסון והאלדמן, בקנדי ומקנמארה או בדה-גול ומונה - הזהויות שלהם היו פועל יוצא של הרעיונות שהם בחרו להפיץ. האכזריות והאצילות, ההישגים והטרגדיות, נבעו מן האידאות שהיו במוחם ולא ממה שהכתיב דחף זה או אחר.

אכן, כל ציבור אנושי, בעבר ובהווה, מושפע מרעיונות ומונע בכוהם. הרעיונות יכולים להופיע בצורה ברורה או מטושטשת - בהתאם למצבו ההיסטורי או החברתי של אותו ציבור. בכל חברה מתנהל תמיד משחק מעודן בין רעיונות פעילים לדעות סבילות, אם כי לא קל להבין את השפעות הגומלין שביניהם. האילוצים שמכתיב מצב היסטורי מסוים עשויים להדגיש דעות מסוימות, להציבן כמטרות מדיניות מוגדרות, לצקת בהן להט ועוצמה ולהפוך אותן לסמאות מובילות עבור הציבור כולו. התהליכים הללו סבוכים וקשים להבנה: תוצאות המפגש המורכב של מסורת היסטורית עם ניסוחים רעיוניים ועם צורכי-הווה מתבררות רק בשלב מאוחר יותר, כשמרחק הזמן מספק את הפרספקטיבה הדרושה לכך.

מכאן, בחזרה לנושא שלנו: האם יובל שנים לאחר ייסודה של המדינה אכן יש 'משבר' בחיי החברה הישראלית, במובן של אובדן ערכים רוחניים? איני משוכנע בכך כלל. אין חולשה ואין שלוה בחיי הרוח בישראל. אנו מתמודדים עם בעיות רוחניות וחברתיות מהותיות. סוגיות כבדות משקל, כמו מקום הדת במדינה, דמותה הרוחנית של ישראל, הזכות על הארץ והיחסים עם השכנים הערבים, נמצאות על סדר היום הציבורי. בעיות אלו מאפיינות חברה המתאמצת לגבש את זהותה העצמית ולהבהיר את מקומה מול חברות אחרות באזור. רפיון רעיוני אין כאן.

מאחר שהרעיון הצינוני הניח את יסודותיה של המדינה היהודית, הגיוני לשאול האם רעיון זה, או אחדים ממרכיביו, ממשיכים למלא תפקיד במודעות העצמית של הציבור

הישראלי בן ימינו, ואם כן - באיזה אופן. התשובה אינה קלה. כאשר אנו מבקשים לבדוק את הציונות מזווית ראייה היסטורית כוללת, אנו עומדים לפני קשת רחבה של דעות סותרות. ציונים, לא־ציונים ואנטי־ציונים אמנם מסכימים שהציונות הציעה (ואף ביצעה) משהו שראוי להיחשב למהפכה בתולדות העם היהודי, אך יש דעות והערכות שונות כאשר לתוצאותיה של מהפכה זו.

כבר צוין שההולשה הפוסט־ציונית בחיים הישראליים העכשוויים, חולשה שעליה מצביעים רבים, מוסברת לעתים בהיעלמותו של הדחף המהפכני, שלדעת רבים אפיין את הציונות בעבר. אין ספק שלציונות היו סימני היכר רדיקליים מאוד. שיבת־ציון היתה רעיון נועז ביותר, שהגשמתו היתה כרוכה בשינויים חברתיים, כלכליים ותרבותיים עמוקים, ולפיכך אין זו הגזמה להדביק לה את התווית 'מהפכה'. לשירותה של התנועה הציונית עמדה משמרת של פעילים מסורים, מהפכנים אמתיים, רובם מקרב תנועות הנוער החלוציות. הם עיצבו דפוסי חברה מן המקוריים ביותר שנוצרו במאה ה־20, ובלטו בכל תחומי הפעילות של היישוב החדש שהלך והתפתח בארץ־ישראל.

על־אף כל אלה, הציונות היתה גם ביטוי של מגמות מסורתיות בחיי העם היהודי, מגמות שעיצבו את דמותה של החברה היהודית במשך הדורות. מגמה מעין זו, שהיתה חיונית לקיום העם היהודי בתנאי הגלות, היתה המאמץ למצוא את שביל הזהב שיחבר בין האמונה היהודית ומנהגיה לבין הערכים הרוחניים והחברתיים של הסביבה הלא־יהודית. מאז ומתמיד ספג הציבור היהודי את הלכי הרוח של החברה הסובבת אותו, אך תמיד ידע למוגם עם ערכיו הוא וליצור דפוסי חיים חדשים שהמשיכו להיות יהודיים במהותם. תהליך זה של התאמה חלקית לנורמות ולמושגים של הסביבה הלא־יהודית היה בבחינת יצירה היסטורית מקורית. מלאכת העשייה הקולקטיבית הזו מעולם לא היתה קלה. מערכת היחסים בין המיעוט היהודי לבין הרוב הלא־יהודי עמדה בדרך־כלל בסימן של מתחים קשים. לעתים קרובות לווח תהליך ההסתגלות בספקות בתוך המחנה, והיה כרוך בוויכוחים ערים ואף במשברים פנימיים.

גם בעת החדשה נעשו מאמצים להגיע לשיווי משקל חדש בין יהדות לבין 'כלליות', והציונות היתה אחד הרעיונות שצמחו מתוך המאמץ הזה. ואולם, ההתפתחויות שחלו בעת החדשה היו שונות מאוד מנסיונות העבר: בהשפעת הגיוון הרעיוני שאפיין את החברה המערבית צמחה בחברה היהודית קשת של עמדות רעיוניות שהיתה רחבה הרבה יותר מאשר בתקופות קודמות. עמדות דתיות שונות, אידאולוגיות חברתיות מנוגדות, השקפות סותרות על חיי היהודים בקרב העמים וחיבורים אידאיים בין המגמות הללו התחרו אלה באלה והתנגשו עתה בקרב הציבור היהודי. היו זרמים שביקשו לבנות בסיס חדש לקיום היהודי בתנאי הגלות, זרם־זרם לפי תפיסתו: הסוציאליזם היהודי, האוטונומיזם נוסח דובנוב והזרמים הדתיים למיניהם. אחדות מן התפיסות הללו תמכו בהשתלבות מרהיבת לכת בחברה הלא־יהודית. הפתרון הציוני צידד באופציה ההפוכה: הפרדה רדיקלית מן הסביבה האירופית, עלייה לארץ־ישראל והקמת מדינה יהודית בארץ. בעמדתה השלילית של הציונות בנוגע להמשך הקיום היהודי בגולה היתה עוצמה

רעיונית רבה ואף העזה מופלגת. ואולם, בראייה היסטורית מתברר שהציונות אימצה רעיונות המתיישבים להפליא עם אותה מגמה מסורתית שתוארה לעיל, והיא המאמץ ליצור שילוב חדש בין החיים היהודיים לבין המושגים הרעיוניים של הסביבה הכללית. חלק גדול של מושגי היסוד שהניעו את התוכנית הציונית נלקח מעולם המחשבה הפוליטית של החברה האירופית המודרנית: עצם השאיפה לעצמאות מדינית היתה העתק של תקוות דומות שהובעו בקרב עמי אירופה במאה ה-19; דמותה האזרחית והתרבותית של המדינה היהודית העתידה, כפי שתיארו אותה מנהיגים ציונים בולטים, עוצבה לפי הדגם שהיה מקובל על הוגי דעות אירופים ליברלים. כל זה היה 'בלתי-מהפכני' לגמרי. כמו כן, נראה שהיו מרכיבים פנימיים נוספים ברעיון הציוני שהיו מסורתיים במהותם, הווה אומר, ששיקפו ערכי יסוד שהיו טבועים במחשבה היהודית במשך הדורות.

עד כה הוצגו כמה הערות כלליות. הבה נתבונן עתה במרכיביו של הרעיון הציוני.

הציונות הקלאסית ומרכיביה הרעיוניים

האידיאה הציונית לא היתה מקשה מחשבתית אחת אלא תרכובת של רעיונות שונים. ספרו של גרעון שמעוני *The Zionist Idea* (1995) מתאר בשיטתיות את המורכבות הזו ואת התפתלויותיה הרעיוניות של הציונות. מעטות מן האידאולוגיות שצמחו באירופה בעת החדשה היו רבגוניות כל-כך.

אגע רק בנושא אחד מני רבים: בחינת מרכיביה הרעיוניים העיקריים של הציונות הקלאסית. בביטוי ציונות 'קלאסית' הכוונה היא למחשבה הציונית לפני התפלגותה לזרמים אידאולוגיים-מפלגתיים שונים. תהליך זה החל אמנם כבר בעשור הראשון של המאה ה-20, אך הגיע לשיאו רק בשנות העשרים. ניתן לראות את התקופה הקלאסית של ההגות הציונית כמשתרעת מהעשור האחרון של המאה ה-19 ועד מלחמת העולם הראשונה. בשנים אלו נתגבשה העמדה הפוליטית נוסח הרצל, המשנה התרבותית של אחד העם והגישה המעשית לפי אוסישקין ומקורביו. עמדות אלו התעמתו זו עם זו והגיעו לפשרה ידועה, בדמות הציונות הסינתטית, לקראת סוף העשור הראשון של המאה, בתקופת הקונגרס הציוני השמיני (1907) ואחריו. באותה תקופה גם התגבשה סופית הנטייה הפלסטינוצנטרית בתנועה הציונית, שהתחזקה בעקבות פרשת אוגנדה ב-1903 והביאה לפרישת הטריטוריאליסטים מן התנועה הציונית ב-1905.

הציונות הקלאסית, על ניסוחיה השונים, היתה תוצר של שלושה מרכיבים רעיוניים עיקריים: האנטישמיות, אהבת-ציון והלאומיות המדינית. באשר לאנטישמיות, הכוונה היא לצד השלילי ולעתיים אף המסוכן של מערכת היחסים בין החברה הכללית לבין הציבור היהודי. לאומיות מדינית משמעה השאיפה להגדרה עצמית קולקטיבית בתחומים שונים, בדומה לשאיפות שהובעו בקרב עמי אירופה במאה ה-19. שני המרכיבים הללו היו 'חיצוניים': האנטישמיות היתה הכבדה של החברה הלא-יהודית על חייהם של היהודים, ורעיון הלאומיות נקלט מן הסביבה

החיצונית; קליטתו היתה דוגמה מובהקת של ההסתגלות היחסית של היהודים לסביבה הכללית ולמושגיה האידאולוגיים. לעומת זאת, המרכיב השלישי, אהבת-ציון, היה 'פנימי', בבחינת נכס צאן ברזל רוחני של העם היהודי ומושרש עמוק בעברה של האומה.

שלושת המרכיבים העיקריים האלה היו קשורים למערכים משניים של אידאות. הלאומיות המדינית היתה קשורה לרעיון הדמוקרטיה הליברלית ולשאיפה להתעצמות מדינית. מאהבת-ציון נולדו כמה רעיונות, כמו שיבת-ציון ושלילת הגלות, שהיתה גם פועל יוצא של גורם האנטישמיות. רעיון משני אחר הקשור לשלושת המרכיבים העיקריים היה רעיון ה'נורמליזציה' של העם היהודי בארץ-ישראל. כמו-כן קלטה התנועה הציונית את שאיפת התיקון החברתי לפי תורת הסוציאליזם המודרני.

הבדל מהותי בין שלושת המרכיבים העיקריים (אנטישמיות, לאומיות ואהבת-ציון) לבין הגורמים המשניים היה נעוץ במידת נחיצותם: נוכחותם של הגורמים העיקריים היתה הכרחית להיווצרות עמדה ציונית מְגוּוֹן כל שהוא. אם במגזר מסוים של הציבור היהודי נמצאו רק שניים מן המרכיבים העיקריים, לא זו בלבד שלא היה סיכוי לצמיחת עמדה ציונית אלא אף להפך – אותו סקטור יהודי הצטיין בדרך-כלל בגישה אנטי-ציונית. לדוגמה, רעיון הלאומיות המדינית המודרנית לא התקבל על דעת חלק מן המחנה הדתי האדוק כמו למשל אגודת-ישראל; כמו-כן, הקשר לרעיון אהבת-ציון ולכרוך בו נעדר ברוב רובה של תנועת תיקוני הדת של ראשית המאה ה-20. אף ששני הזרמים הללו ייצגו עמדות מנוגדות בקשת האידאולוגיות היהודיות המודרניות, הם היו דומים בהתנגדותם לציונות. לפי ראייתי, בבסיסה של התנגדות זו עמד היעדרו של אחד משלושת המרכיבים המרכזיים של הציונות. אם כן, כל אחד משלושת הגורמים העיקריים שהוזכרו היה דרוש להיווצרותו של התוצר הציוני. עם זאת, מידת השפעתו של כל אחד מן הגורמים בתרכובת הציונית עשויה היתה להשתנות, וההבדלים בין עוצמותיהם היחסיות של כל אחד מן המרכיבים השפיעו על העמדות הרעיוניות שהתפתחו בתנועה הציונית במשך השנים.

* * *

היום, בראייה היסטורית, ניתן להקנות לכל אחד מן המרכיבים העיקריים והמשניים שצוינו חשיבות יחסית שונה מזו שהקנו להם אבות הציונות.

האנטישמיות: הוגי הציונות הקלאסית ופעיליה (ובמיוחד אלה הקרובים לציונות המדינית) הדגישו את מרכזיותו של מרכיב האנטישמיות (או 'צרת היהודים', בלשונו של אחד העם) כמניע להתגבשותה של התוכנית הציונית. חיי היהודים בקרב החברה האירופית הגיעו לנקודת משבר, כך סברו הוגים אלה, ורק הפרדה הדדית – כלומר עזיבת היהודים את ארצות אירופה וריכוזם במדינה משלהם – תפתור את הבעיה. שלילת הגלות הפכה לסממה מובילה של הציונות המדינית.

מאה שנים לאחר מכן מתברר שמשקלה של שנאת-ישראל בהגשמת התוכנית הציונית לא היה המשקל שייחדו לה הוגי התנועה הקלאסיים. הלחץ שיצרה האנטישמיות, על ביטוייה הרעיוניים, המדיניים והכלכליים, לא דרבן את היהודים

לעלות לארץ-ישראל. ההגירה היהודית ההמונית פנתה לארצות-הברית או לארצות אחרות. ב־1939, לאחר יותר מארבעים שנות פעילות ציונית וערב התרחשותה של השואה, חיו בארץ-ישראל רק כשלושה אחוזים מיהודי העולם. גם בתוך קומץ קטן זה היו רבים מן היהודים לא־ציונים ואפילו אנטי־ציונים. מכאן שנאט־ישראל לא הפכה לרעיון בעל כוח מניע במחשבה היהודית (הציונית או הלא־ציונית) בת־זמננו. אמנם שנאט־ישראל היתה (וכנראה ממשיכה להיות) אחד הגורמים האידאולוגיים החשובים בחיים היהודיים המודרניים, ואין ספק שהיתה מרכיב מרכזי ברעיון הציוני הקלאסי. ואולם, בראייה היסטורית מתברר שהשפעתה היתה פחותה מכפי שסברו בתנועה הציונית בראשית המאה ה־20.

לאומיות ודמוקרטיה פוליטית: מלכתחילה היתה הגדרתו של העם היהודי כקבוצה לאומית כרוכה בקשיים: להוגיה הראשונים של הציונות לא היה כל ספק שהיהודים הם עם בעל תכונות ומאפיינים ברורים. אף־על־פי־כן, המושגים הלאומיים שהתגבשו במחשבה הציבורית האירופית לא התאימו למקרה של העם היהודי. לערכים שנתפסו כערכים מרכזיים בחשיבה הלאומית, כגון ארץ ושפה, יחד משקל שונה בקרב היהודים. הארץ של היהודים לא היתה בחזקת גורם נתון אלא בחזקת יעד עתידי. היו גם יהודים שהיו נכונים לדון בחלופות לארץ האבות, ארץ־ישראל. ובאשר לשפה, היהודים יכלו לטעון לשתיים או לשלוש שפות לאומיות, ואף ליותר. עבור רוב יהודי מזרח אירופה (אם כי לא עבור כולם) עדיין היתה היידיש השפה הראשונה, אך יהודי מרכז אירופה ומערבה נטו להתרחק ממנה ולהשתלב בתרבות הסביבה הכללית ובלשונה. ועם כל זאת, איש מקרב הלאומנים היהודים, הציונים הראשונים או המשקיפים הלא־יהודים שהתעניינו בשאלה היהודית (לעתים קרובות מתוך ביקורת נוקבת) לא פקפק בכך שהיהודים הם עם – עם מוגדר מאוד. הקושי היה טמון בשילובו של העם היהודי, על תולדותיו ארוכות־הימים ואמונותיו המיוחדות, במסגרת הגבולות והמגבלות של החשיבה הלאומית האירופית של המאה ה־20.

ברור שהדיון שהתנהל בקרב עמי אירופה בנושא הלאומי השפיע גם על ההוגים היהודים ודרבן אותם. ואולם, בפרספקטיבה היסטורית נשאלת השאלה: מה היה בעצם משקלו של הגורם הלאומי בגיבוש הרעיוני של מה שעוצב לקראת סוף המאה ה־19 כציונות הקלאסית? מחקריו המעמיקים של יוסף שלמון, העוסקים בחלקו של הגורם הלאומי בהתגבשות הרעיון הציוני, הביאוני לפקפק בחשיבות שהיתה למרכיב הלאומי במחשבה הציונית בראשיתה. נדמה שהניצוץ שהדליק את רוב־רובם של ההוגים הציונים הראשונים, כמו גם את המאוחרים, היתה התקווה עתיקת היוםין לשיבת־ציון יותר מאשר הגילוי הפתאומי ש'גם' היהודים מהווים קבוצה לאומית.

ככלל, הציונים סברו שהעם היהודי הוא קבוצה לאומית, אך גם משהו מעבר לכך. מהו הדבר הנוסף הזה – שאלה זו עתידה היתה להעסיק הוגים ציונים ולא־ציונים כאחד במהלך המאה ה־20 כולה. בשנות העשרים, למשל, התוסף לתפיסה הלאומית, שכבר הפכה כמעט למוסכמה, המושג 'עמיות יהודית' (Jewish peoplehood), והפך למושג מקובל בלקסיקון היהודי־אמריקני. משלב מסוים ניתן היה לומר ששום ציוני

- לא באמריקה ולא בכל מקום אחר - אינו מפקפק בתכונת 'העמיות' של היהודים.

אין ספק שרעיון הלאומיות היה אחד המרכיבים החשובים של האידאה הציונית. יתרה מזו, החשיבה הלאומית הפרתה גם זרמים ציבוריים אחרים בחיים היהודיים המודרניים והשפיעה על פעילותם המדינית. עם זאת, המגבלות של הגורם הלאומי היו ברורות למדי. אם נתבונן למשל בבונד, שדגל בלאומיות יהודית, נראה כי באידאולוגיה שלו עדיין היה היסוד הסוציאליסטי חשוב יותר מאשר המרכיב הלאומי. דוגמה נוספת: מעט תרומות רעיוניות למחשבה הציבורית היהודית היו כבודת-משקל כמו העמדה הלאומית-אוטונומיסטית של ההיסטוריון הדגול שמעון דובנוב. חשיבותן של דעות אלו בעינה עומדת גם בימינו אנו, בשלהי המאה ה-20; ואף-על-פי-כן, הארגון המדיני שנבנה בהתבסס על העמדה האוטונומיסטית, הפאלקספארטיי, שפעל בפולין בעיקר בתקופה שבין מלחמות העולם, מעולם לא הפך לגורם בעל השפעה מדינית של ממש. דבר דומה קרה לקבוצות מדיניות אחרות שהרעיון היהודי-לאומי היה הרעיון הדומיננטי שהנחה אותן, כדוגמת הסריטוריאליסטים והקבוצות הסריטוריאליסטיות-הסוציאליסטיות למיניהן.

סיכומו של דבר, אחת הסיבות לנחיצותה של הלאומיות כמרכיב של עמדות אידאיות שונות בחיים היהודיים הציבוריים המודרניים היתה הצורך ליצור גשרים אידאולוגיים בין המחשבה המדינית של הסביבה האירופית לבין הציבור היהודי. הגישה הלאומית גם אפשרה להסביר את הישות המוזהה הזאת ובעיני רבים אף המאימת - העם היהודי - במושגים המובנים לציבור האירופי. נוסף על כך, בתקופה שבין שתי מלחמות העולם אפשרה ההגדרה הלאומית ליהודים להשתתף בחיים הפוליטיים של המדינות במזרח אירופה כקבוצה לאומית אחת מני רבות אחרות. השתתפות זו יצרה רושם של נורמליות מדומה, דקה לפני הקטסטרופה. ואולם, למרות כל אלה, הלאומיות היהודית מעולם לא הפכה לכוח מדיני מוביל בחברה היהודית, הציונית או הלא-ציונית, שלא כמו תנועות לאומיות אחרות ברוב ארצות אירופה.

דמוקרטיה מדינית: במשנה הציונית הקלאסית נקשרה באידאה הלאומית, כרעיון משנה, הכוונה לכוון במדינה היהודית העתידה משטר ליברלי-דמוקרטי. נכון הוא שיסודות ציבוריים-שוויוניים היו קיימים במסורת הקהילה היהודית, וייתכן שהיתה להם השפעה מסוימת על התנועה הציונית. אך עם זאת, נראה שהרצל ממש כפה את העיקרון הדמוקרטי על התנועה הציונית ועל ההסתדרות הציונית העולמית כשאלה נוסדו בקונגרס הציוני הראשון, ב-1897. היה זה הישג כביר, שחשיבותו מתבהרת רק בפרספקטיבה היסטורית. מדינת היהודים העתידה של הרצל אמורה היתה להיות דמוקרטית ושוויונית במובן האזרחי והמדיני, ולהעניק זכויות שוות לכל תושביה ללא הבדל דת, גזע או מין. ניתן לטעון, כמובן, שבתנועה כמו התנועה הציונית, שהיתה בעלת הרכב רבגוני כליכך ופעלה בתנאים כה מיוחדים, לא ניתן היה לאגד את הזרמים השונים בתנועה אלא בכוחו של מבנה דמוקרטי. ואולם, הרצל לא דגל בעיקרון הדמוקרטי מטעמים טקטיים או כדרך להגיע לפשרה בין

אישים ובין זרמים שונים, אלא מטעמים של עיקרון אידאולוגי ברור. עם זאת, הרצל התפשר בעניין עקרוני אחר. ב־1902 הוא עמד מול ויכוח סוער שהתנהל בין הציונים הדתיים לציונים החילונים ב'שאלת התרבות'. הציונים מן האסכולה של אחד העם ביקשו להנהיג בתנועה הציונית פעולות חינוך ותרבות בהתאם לתפיסתם הלאומית-חילונית. אנשי הזרם הדתי החשוב בתנועה הציונית התנגדו לכך בתוקף: כל פעולה בעלת אופי רוחני ותרבותי אמורה היתה, לדעתם, להיות מושתתת על תורת ישראל והלכותיה. הרקע לוויכוח היה סוגיה בעלת משמעות מרחיקת לכת, גם אם באותה עת מיעטו להזכירה במפורש: אופיים של החיים היהודיים ביישוב העתיד להתפתח בארץ-ישראל. הרצל, בקיא כשהיה במציאות האירופית הכללית, הבחין מיד בפוטנציאל ההרסני של הנושא וזיהה אותו נכונה כאותות ראשונים של המחלוקת דת-מדינה, על כל הסכנות הכרוכות בה. הוא עצמו היה עד לכך שוויכוח ממין זה כמעט הוביל את צרפת למלחמת אזרחים, וסבר שיש להימנע מלהעמיסו על התנועה הציונית הצעירה והבלתי יציבה. לפיכך החליט להתפשר, לדהות הכרעות ולהרוויח זמן. הזרמים השונים בתנועה, ואפילו הזרם הציוני-סוציאליסטי, שהיה בעל עמדה אנטי-דתית בלתי-מתפשרת, קיבלו את עמדתו של הרצל, וקל להבין מדוע: בראשית המאה ה־20 נראה היה כי כוחה של הדת בנסיגה. אם כן, סברו, מדוע תסתבך התנועה הציונית, שניצבה לפני בעיות וקשיים לאין-ספור, בוויכוח הרסני עם עדת רבנים מיושנים על נושא שהזמן עתיד היה לפתור – כך האמינו – בזמן הגראה לעין? היתה זו החלטה הרת גורל, שתוצאותיה עתידות היו לרדוף את החברה הישראלית מאה שנה לאחר מכן.

א הבת-ציון: למרבה הפלא, הדתף הרדיקלי האמתי של הרעיון הציוני נבע דווקא מן המסורת ביותר שבין מרכיביו: מאהבת-ציון, או חיבת-ציון – היא האמונה בקשר ההיסטורי של עם ישראל לארץ האבות. מוזר הדבר, אבל בדיונים העכשוויים על מצב הציונות ועל משמעותה כמעט שאין מזכירים את עניין אהבת-ציון. סיבה אפשרית לכך היא שלא קל לתרגם את המושג אהבת-ציון למושגים הרעיוניים המקובלים על הקהילה המדעית הכין-לאומית.

כפי שכבר צוין, המושג אהבת-ציון הוא רעיון בחשיבה הציונית שלא נקלט מן המאגר האידאולוגי של הסביבה האירופית הכללית, להבדיל מרעיון הלאומיות, מן השאיפה לעצמאות מדינית או מעקרון הדמוקרטיה הפוליטית. לאהבת-ציון משקע היסטורי של דוריי-דורות: שורשיו של הרעיון נטועים עוד בתקופת חורבן הבית הראשון. אהבת-ציון היתה (והנה) ממד רוחני שהתגבש ושב והתגבש מתוך החוויה ההיסטורית של העם היהודי. זהו רעיון שעיצב את המודעות הקולקטיבית של האומה במשך המאות והשתלב בראיית-עתיד שלה, שאף היא יהודית ספציפית, אם כי השפיעה גם על תרבויות אחרות. אהבת-ציון קשורה קשר הכרחי לאידאות נוספות, אף הן יהודיות-פנימיות, המנותקות במידה רבה מן ההשפעות האידאולוגיות של הסביבה הלא-יהודית: רעיון הגלות על רבדיו ההיסטוריים והמטא-היסטוריים, תפיסת שיבת-ציון, והאמונה במשיח בן דוד. במשך דורות רבים היתה אהבת-ציון משולבת באמונת ישראל. במקביל להתפתחויות האידאולוגיות החילוניות, שכבשו אחיזה גם

בתורה היהודית בסוף המאה ה־19 ובמאה ה־20, לבשה אהבת־ציון דמות חילונית, זאת בלא להפסיד מאומה מעוזה. טרנספורמציה זו – ממושג דתי לרעיון חילוני – היתה התפתחות מדהימה, שקשה למצוא לה מקבילות במחשבה המודרנית. מכל מקום, אהבת־ציון היא אשר דרבנה את צעדיה מרחיקי הלכת של העשייה הציונית: השיבה לארץ־ישראל, חידוש השפה העברית כשפה עממית מדוברת, והכוונה לחדש את חיי האומה בארץ־ישראל.

כל מרכיבי הרעיון הציוני שהוזכרו – אהבת־ציון, שלילת־הגלות, הלאומיות היהודית ועוד – היו קשורים למה שציונים מזרמים שונים כינו 'הנורמליזציה' של העם היהודי. ההנחה (שלה היו שותפים יהודים ולא־יהודים כאחד) היתה שבמבנה הסוציו־אקונומי של החברה היהודית יש ליקויים המורים הדורשים תיקון. למעשה, פירוש 'התיקון' היה התאמתה של החברה היהודית לנורמות החברתיות־כלכליות המקובלות בחברה האירופית הכללית, זאת במסגרת של מדינה יהודית בארץ־ישראל. יש לומר שבין הציונים עצמם לא היתה אחדות דעים מוחלטת בעניין הנורמליזציה. רבים הסכימו כי יש צורך לשנות את המבנה הכלכלי והחברתי של הציבור היהודי. לכך הוסיפו הציונים הפוליטיים את הטענה שהחיים במדינה יהודית עצמאית יביאו מעצמם את ה'רגנרציה' (מושג שהיה באופנה בשלהי המאה ה־19) של החברה היהודית. ואולם, הציונים מן הזרם הרוחני, מבית מדרשו של אחד העם, ראו את עניין הנרמול מנקודת מבט אחרת. הם סברו כי מטרת הציונות לעודד את התחייה הרוחנית של האומה, וכי השגתה של מטרה זו מותנית בשאיפה לייחוד יהודי. עבור ציוני הזרם הרוחני, אובדן הייחוד שבחיים היהודיים ובתרבות היהודית (אולי בשל נורמליזציה מופרזת) היה הסכנה הגדולה שמרחפת על הקיום היהודי בעת החדשה. ולבסוף, הציונים הדתיים ראו את סממני הנורמליזציה בהשדנות מרובה, וסברו שנוסף ממנה ריח של אפיקורסיות. כפי שעוד נראה, היבטים מסוימים של הנושא ממשיכים לעמוד על סדר. היום הציבורי בישראל גם בימינו.

מן העבר אל ההווה: מורשתה הרעיונית של הציונות הקלאסית

המתבונן בחברה הישראלית בת־זמננו יופתע (או אולי לא יופתע) לגלות שתהליכים מסורתיים בתולדות עם ישראל שבים ונשנים בתנאים של עצמאות מדינית. בראש ובראשונה, אנו עדים למאמץ סמוי או גלוי לשוב ולחזק בתיים הישראליים את האיוון ההיסטורי בין הזהות היהודית ומורשתה לבין הערכים האזרחיים והתרבותיים המקובלים בעולם המערבי.

הבה נדמיין קו העובר באמצע החברה הישראלית, ובכל אחד מצדי הקו מסכת ערכים: מצדו האחד ערכים שהתגבשו בעקבות השפעות העולם הכללי, ומצדו האחר ערכי המורשת היהודית. רוב הציבור הישראלי, על מגמותיו השונות, אורג את זהותו העצמית מרעיונות הלקוחים משני הצדדים גם יחד, אם כי שדרות מסוימות בתורה קולטות יותר מן הצד האחד ואחרות קולטות יותר מן הצד השני. יש קבוצות המרוחקות יחסית מקו האמצע הדמיוני, ויש גם חלקים בחברה הישראלית המצהירים

שאינן להם כל עניין באינטגרציה בין ההשפעות השונות. דוגמה לכך היא חלקים במחנה החרדי, המתנגדים להשפעת התרבות 'החיצונית' ודבקים במה שבעיניהם נחשב לאורח חיים יהודי טהור. מנגד אנו נתקלים בתופעה בהחלט מעוררת מחשבה: ההתבוללות, במובן של אובדן הזהות היהודית, המוזהה בדרך-כלל כתופעה המסכנת את החיים היהודיים בגולה, מתרחשת גם במדינת היהודים. גם בקרב הישראלים, המשכילים והלא משכילים, ניתן למצוא כאלה שאיבדו עניין בזהות היהודית או המתכחשים לזהות זו, בדומה לדרך שבה מתכחשים לה יהודי התפוצות המתבוללים. הנסיבות שונות, אך המהות דומה: מדובר באנשים שעבורם נקודת האיוון בין יהדות ל'כלליות' נוטה באופן קיצוני לצד הכלליות.

הדיון שלהלן מוצג מנקודת מבט המבקשת להישאר צמודה לקו האמצע הדמיוני שהוזכר לעיל, ולהצביע על אינטגרציה אפשרית חדשה בין ההשפעות. מזווית זו תיבדק שוב משמעותה של הציונות הקלאסית. כפי שיתברר, תוקפם של חלק ממרכיביה בעינו עומד, ואילו מרכיבים אחרים איבדו את השפעתם.

* * *

בין המרכיבים המשניים של הציונות הקלאסית שרפה תוקפם בישראל בת-זמננו יש להזכיר את רעיון שלילת הגולה. גם אם כחוגים הרשמיים ממשיכים להצהיר על הכוונה לרכוז את כל העם היהודי בארץ-ישראל, מעטים הם הסבורים באמת שהפזורה היהודית תיעלם או שראוי שהיא תיעלם. למעשה, מאז קום המדינה התפתחו יחסי גומלין חיוביים מאוד בין ישראל לבין התפוצות. להט העבר בכל הנוגע לעליית העם היהודי לארץ האבות נחלש אף הוא. אחת הסיבות לכך היא ההכרה הגוברת בכך שהשאיפה לריכוז העם היהודי בישראל אכן מתגשמת והולכת, גם אם בדרך שונה מזו שציפו לה אבות הציונות. כאמור, ב-1939 חיו בישראל רק כשלושה אחוזים מכל יהודי העולם. לקראת סוף המאה ה-20 חיים בישראל בין 35 ל-40 אחוז מיהודי העולם, ובהם יותר ממחצית כל הילדים היהודים שגילם עד ארבע-עשרה שנה. הצד המדאיג של התפתחות זו הוא המגמות הדמוגרפיות השליליות המתרחשות בקרב יהודי התפוצות: גידול חלקו של העם החי בישראל נובע גם מירידת הילודה בקרב יהודי התפוצות ומן ההתבוללות.

לסיכום, אם יש גורם המאיים על הקשרים בין היהודים בישראל לאלה שבתפוצות, הוא אינו נוגע לרעיון שלילת הגולה כי אם למחלוקות אחרות, דוגמת הוויכוח המתחולל בקרב העם היהודי על אופיה של אמונת ישראל.

רעיון הנורמליזציה של העם היהודי בארץ-ישראל הוא דוגמה נוספת למרכיב משני של הציונות הקלאסית שכמעט איבד את משמעותו בישראל של ימינו. ראשית, איש עדיין לא הגדיר בצורה משכנעת את המושג עם 'נורמלי'. השאלה המעסיקה את אנשי הרוח במדינת ישראל היא שאלת ייחודה של החברה בארץ - לאיש לא אכפת מעניין הנורמליות. נוסף לכך, המחקר ההיסטורי העכשווי בנושא מצבו הכלכלי והחברתי של הציבור היהודי באירופה לפני מאה שנה - היא תקופת הולדתה של התנועה הציונית - מטיל ספק ב'א-נורמליות' כביכול של החברה היהודית דאז.

בראשית המאה כבר היתה החברה היהודית פתוחה לרפוסים כלכליים וחברתיים מתקדמים, בהיותה חברה של מעמד ביניים העוסקת במסחר ובשירותים ובעלת נטייה (במערב אירופה) למקצועות חופשיים - שעתידים היו להפוך למקצועות מקובלים בחברה הלא־יהודית רק במחצית השנייה של המאה ה־20. אם כן, מסתבר שמבחינת מבנהו החברתי והכלכלי היה הציבור היהודי באירופה, הן במזרח והן במערב, מודרני יותר מהסביבה הכללית, ולא פחות 'נורמלי' ממנה.

ולבסוף, הנרמול־כביכול של העם היהודי בארצו - במונח של התאמה לסביבתו הגאוגרפית החדשה, המזרח התיכון - הוא נרמול חלקי ביותר. אמת, מדינת ישראל הצליחה ליצור מודל חדש של קיום יהודי קיבוצי בין אומות העולם. ואולם, המדינה היהודית אינה יכולה להיחשב למדינה ככל המדינות בסביבתה המזרח־תיכונית, שכן יש הבדלים תרבותיים, דתיים וסוציו־אקונומיים גדולים ורבים בינה לבין ארצות האזור ובין תושביה לתושביהן. מערכת היחסים שהתפתחה בין ישראל לבין מדינות האזור היא מערכת יחסים בעייתית. גרוע מזה, כיום גוברת ההכרה שבמתיחות בין ישראל לבין הארצות הערביות קיים ממד רעיוני, שממדיו ותוכנו מתבהרים רק בעשורים האחרונים. נראה שבמזרח התיכון (וגם מעבר לו) הולך ומתפתח עימות רוחני בין היהדות לבין האסלאם, שמתאפיין ברבות מן התכונות (ומשתמש ברבים מן הנימוקים) שאפיינו את הקונפליקט הישן־יושן בין הנצרות לבין היהדות.

הייתכן שהסכסוך הערבי־יהודי הוא ביטוי חדש של אחד ממרכיביה של הציונות הקלאסית - שנאת־ישראל? הייתכן שהציונות ופרי עמלה, המדינה היהודית, לא הצליחו למגר את המפלצת האנטישמית? האומנם הועברו הבעיות ההיסטוריות של היחסים בין יהודים לנוכרים מאירופה למזרח התיכון, והן ממשיכות להתקיים אפילו כשהיהודים אינם מפורזים עוד בין העמים אלא מרוכזים במדינתם הם? מוזר הדבר, אך לקראת סוף המאה ה־20 נראה שאת עיקר ההתנגדות ליהודים מעוררת עובדת קיומה של המדינה היהודית ולא עובדת קיומן של קהילות יהודיות בתפוצות. מסתבר שלאנטישמיות, כתופעה רעיונית בעלת שורשים היסטוריים עמוקים, יש כוח קיום גדול, והיא מגלה יכולת התחדשות מדאיגה. שנאת־ישראל לא נעלמה - היא רק שינתה צורה ודרך ביטוי. התופעה של הכחשת השואה, האנטי־ישראליות הסובייטית של שנות השבעים והשמונים, הלהט האנטי־ישראלי של 'השמאל החדש' - כל אלה היו והנם, באופן מלא או חלקי, התגלמויות חדשות של שנאת־ישראל הישנה. ניתן היה לחזות, כנראה, שהמטרה הראשונה של האנטישמיות בת־זמננו תהיה ישראל, שהרי המדינה היהודית מהווה את ההתגלמות החיונית ביותר של החיים הקבוצתיים של העם היהודי בימינו. מדינת ישראל והקהילה היהודית מלאת העוצמה שחיה בה מעוררות כלפי היהודים את התחושות השליליות - הפעילות או הרדומות - הקיימות בקרב שכבות מסוימות של החברה הכללית. ואף־על־פי שתחושות אלה מופנות בעיקר כלפי הציבור היהודי בארץ, הן מקרינות גם על יהדות הגולה: לא־יהודים בדרך־כלל אינם מבחינים בין ישראלים לבין יהודים שאינם ישראלים.

הלאומיות, מרכיב מרכזי נוסף של הציונות הקלאסית, נעדרת כמעט לחלוטין מן המודעות המדינית והציבורית בישראל. קשה מאוד למצוא היום ישראלי שנותן את

הדעת להגדרתו הלאומית ומתחבט בשאלה האם הוא לאומי־ישראלי, לאומי־יהודי, שניהם גם יחד או אף לא אחד מהם. לעומת זאת, מרכיב אחר של הציונות הקלאסית, הקרוב ללאומיות – רעיון הדמוקרטיה המדינית הליברלית – הפך בחיים הישראליים למרכיב מרכזי הרבה יותר משהיה לפני קום המדינה. דמוקרטיה ליברלית מבוססת על ההנחה שההחלטות הנוגעות לחיי הציבור פתוחות לזוויכוח, לביקורת ולהכרעה לפי הכללים הדמוקרטיים, ואילו ההתערבות בחיי הפרט מוגבלת למינימום ההכרחי. גישה זו מנוגדת לתפיסה הדתית־פונדמנטליסטית, שלפיה דפוסי החיים הפרטיים והציבוריים מבוססים על צו אלוהי, שאינו נתון לביקורת ולבחינה אובייקטיבית שכלתנית. לפי תפיסה זו, גם כאשר קיים ויכוח ציבורי, הוא מתנהל בתוך גבולות מוגדרים היטב. כרוב המדינות המודרניות, ובמיוחד באירופה, הביאה הסתירה בין שתי הגישות הללו באשר לאופי חיי הפרט והחברה למחלוקת מרה וממושכת.

עקרון הדמוקרטיה המדינית הליברלית היה עיקרון מובן מאליו בתנועה הציונית, והוא התקבל כמעט בטבעיות בישראל עם קום המדינה. ואולם, הערכתם של מנהיגים ופעילים ציונים רבים בתחילת המאה – ההערכה שבעולם המודרני נמצאת הדת במצב של נסיגה – התבררה כמוטעית: הדת היהודית פרהה בתנאים הנוחים שנוצרו עם קום המדינה. בהדרגה התברר שמדינת ישראל לא תצליח לחסוך מעצמה את המאבקים הפנימיים שפקדו חברות מודרניות רבות כל עוד לא יימצא שיווי משקל כלשהו בין האמונה הדתית לראייה החילונית, בעיקר בתחום החיים הציבוריים. המתוחות בין שתי תפיסות העולם היא בעיה קשה וכאובה בחיים הישראליים, שטרם נמצא לה פתרון. אף שאהבת־ציון היתה מרכיב מרכזי של הציונות הקלאסית, ניתן היה לחשוב שרעיון זה יאבד את משמעותו בעקבות הקמת המדינה. ואולם, התברר שההפך הוא הנכון. אהבת־ציון היא הבסיס לשורת אבני יסוד של זהותה העצמית של החברה בארץ: הקשר לארץ־ישראל, המודעות לעבר היהודי, האמונות והמנהגים הדתיים, ההשקפות הערכיות ואופן ראיית העתיד. מאחר שאהבת־ציון היתה מרכיב של זהות האומה שנשמר במהלך התפתחותה והשתנותה במשך הדורות, אין פלא שאותו רעיון ממשיך למלא תפקיד חשוב בחיי החברה הישראלית גם כיום. במציאות שבה הציבור הישראלי מפולג בשל מתחים והבדלים דתיים, אתניים ותרבותיים עמוקים, אהבת־ציון היא גורם רוחני המאחד את חלקיה השונים של החברה. עבור רוב הישראלים – דתיים וחילוניים, ממזרח וממערב – אהבת־ציון מהווה נקודת מפגש בתיתה סמל וערך של זהותם.

אולם לאהבת־ציון יש גם צדדים אפלים. בהיותה מושרשת במסורת היסטורית שהתגבשה עידנים לפני התקופה המודרנית, אהבת־ציון קשורה מהותית לאמונת ישראל. תהליך הסקולריזציה שחל באהבת־ציון בעת שהרעיון השתלב באידאולוגיה הציונית המודרנית הוא מעלל אינטלקטואלי יוצא דופן שטרם הוסבר כראוי. בעת החדשה המשיכה אהבת־ציון להתקיים בשני דגמים: בדגם הציוני ובדגם המסורתי־דתי, שלא היה לו קשר לציונות. בימינו אף סיפקה אהבת־ציון השראה לקבוצות קיצוניות אחוזות תוון משיחי, שהסיטו הצדה את החובות ואת הערכים האזרחיים המעצבים את החברה המודרנית ומאזנים אותה.

ניתן לצפות אפוא שאהבת-ציון תמלא תפקיד מרכזי בעיצוב האישיה היהודית הקולקטיבית החדשה המתפתחת והולכת בחברה הישראלית. אמנם, בוודאי תהיה זו אהבת-ציון בעלת גוון חדש, אך כשם שאהבת-ציון הסתגלה לתמורות המודרניות בחיים היהודיים, יש לקוות שהיא תשוב ותתאים את עצמה לתמורות הזמן, ותפרה את הדפוסים הרוחניים המעצבים בימינו את הזהות הישראלית החדשה.

ולסיום, כשאנו בוחנים את ההשפעות המעצבות את המודעות העצמית הישראלית בימינו, יש להצביע גם על גורם מרכזי שלא הוזכר: השואה. השכל הישר מזכיר לנו שאנו חיים לא רק בתקופה הפוסט-ציונית אלא גם בעידן שלאחר ההשמדה. העם היהודי כולו, בישראל ובתפוצות, ניצב מול שני מאורעות היסטוריים יוצאי דופן: החורבן והתחייה. אפילו אם אין כמעט קשר ביניהם, שני המאורעות מטביעים את חותמם העמוק על חיי כולנו. השפעת השואה מורגשת היטב בכל ניתוח של התכנים המאפיינים את החיים היהודיים. השמדתה של יהדות אירופה שמה קץ למערכת יחסים שברקמה והתקיימה, לטוב ולרע, בין יהודים לנוכרים באירופה במשך 1800 שנה. החורבן שינה לחלוטין את דמותו החברתית והדמוגרפית של העם היהודי.

מסה זו עוסקת במרכיביה הרעיוניים של הזהות היהודית העכשווית בתקופה שלאחר השואה. לשיטתי, הזהות היהודית העכשווית אינה כוללת מרכיב של 'לקח' כלשהו מן החורבן. נראה שמן השואה לא ניתן להסיק שום לקח חיובי ובונה במושגים של תפיסת החיים היהודיים. על העם היהודי להמשיך בדרכו למרות ההשמדה, ובהתאם להנחות האידאיות וההיסטוריות החיוביות המשתמעות מעברה של האומה, שחלקן תוארו לעיל.

סיכום: 'הציונות החדשה'

מה שמתרחש היום בחיים החברתיים והאינטלקטואליים הישראליים אינו משבר, אלא התפתחות פנימית בלתי-נמנעת המלווה בקשיים רבים. הרעיון הציוני הוא יסוד מיסודות החיים הישראליים, אך כאשר מבקשים להבין את המציאות הישראלית העכשווית אין להיצמד בנוקשות לעיקרי החשיבה הציונית מלפני מאה או חמישים שנה. לעשות כן פירושו לנהוג כאותם גנרלים הנכשלים במשימתם כיוון שהם לוחמים בהתאם לתפיסות המלחמה הקודמת. בחיים הרוחניים (או בכל תחום אחר של הפעילות האנושית) הכרחי לעמוד נגד הנטייה להיצמד לניסוחים של ימים עברו, ויש לשמור על היכולת להכיר במצבים חדשים. עם זאת, חיוני להבחין בין תופעות חולפות ובין גורמים יציבים יותר בחיינו הציבוריים. בהבחנה כזאת טמון קושי מסוים, שכן דווקא התופעות החולפות הן המושכות את תשומת הלב, בהיותן מלוות בהתרחשויות ובלחצים פומביים כאלה ואחרים, בעוד המרכיבים הקבועים של חיינו מרחפים בשקט ברקע.

ישראל היא הביטוי המלא ביותר בימינו של אותו תהליך עתיק-יומין שצוין כאן: התאמה למושגים הרעיוניים והחברתיים של הסביבה הכללית, בד-בבד עם שמירה על הערכים ועל המסורת של החיים היהודיים. מחד, ההגשמה המדינית יכולה להיחשב

כתשובה טובה מאוד לשאלת הקיום הקיבוצי של העם היהודי במציאות הרעיונית והמדינית של החברה המערבית המודרנית; ומאידך, מדובר בהגשמה מדינית המשולבת במימוש רעיון שיבת-ציון, שמגלם ערכי יסוד במודעות היהודית ההיסטורית.

המדינה היהודית הוכיחה כי היא פותרת רבות מן הבעיות המקשות על החיים היהודיים בעולם המודרני: היא מגינה על הציבור היהודי מפני צורות הרסניות של אנטישמיות ומהווה מחסום בפני ההתבוללות הקיצונית. החיים בישראל הביאו להתחדשות מרשימה של התכנים הרוחניים והחברתיים המעסיקים את הציבור היהודי: הישראלים מהווים חברה צעירה ודינמית בעלת מבנה דמוגרפי בריא, חיוניות רבה וחיי רוח ודת תוססים.

שני גורמים הממלאים תפקיד מרכזי בעיצוב החיים הנוכחיים של החברה הישראלית הם הצורך לחזק את המבנים הדמוקרטיים-ליברליים שבחינו הציבוריים, מחד, והשפעת מסכת הערכים שכוללת את אידאת אהבת-ציון, מאידך. שני המרכיבים הללו היו חלק של החשיבה הציונית הקלאסית והשלימו זה את זה במהלך שנות המאמץ הכביר של הציונות להקים מדינה יהודית בארץ-ישראל. עם זאת, ההבדלים בין שתי המערכות הרעיוניות הללו ברורים כיום לכול, ואי-אפשר עוד להתעלם מהם - זאת למרות העובדה ששני הרעיונות הם מרכיבים הכרחיים של הקיום הישראלי העכשווי, והאחד אף מתנה את השני. החברה הישראלית אינה עיוורת לניגוד שנוצר ביניהם, ומשתדלת למצוא לו פתרונות בדמות דרכים שיאפשרו דו-קיום פורה של שתי תפיסות העולם: התפיסה הדמוקרטית-ליברלית, השולטת בחיים הפרטיים והציבוריים בישראל, ואהבת-ציון והערכים המסורתיים הגלומים בה.

* * *

הישגן הרגול של התנועה הציונית ושל יציר כפיה, המדינה היהודית, הוא המודרניזציה של הקיום היהודי, משמע, התאמת אורח חייו של העם היהודי לגורמות הרעיוניות ולמסגרות המדיניות של העידן המודרני. ניתן לטעון שכמה מן הקשיים שהתעוררו בשל קיומה של המדינה היהודית אינם פחות חמורים מן הבעיות שהציונות ביקשה לפתור. יתרה מזו, ניתן אף להסיק שהציונות ומדינת ישראל לא בהכרח הקלו על גורל העם היהודי. אך האם יש למחשבות מעין אלו חשיבות מנקודת מבט היסטורית? החשוב הוא ששוב, כמו בפעמים רבות בעבר, מצא העם היהודי בתוכו את העוצמה לשנות את תכניו החברתיים והרוחניים, להתאים את עצמו לתנאים המשתנים של העולם הכללי, ולעשות כן בלא לאבד את ייחודו. מדינת ישראל, בדומה לציונות שהולידה אותה, אינה התחנה האחרונה של ההיסטוריה היהודית, אלא רק חוליה בשרשרת הקיום ההיסטורי של האומה. ישראל אינה יכולה לפתור את כל הבעיות של הקיום היהודי, אך היא בוודאי מגסה להתמודד אתן, ועושה כן בהתאם לגורמות של העולם של ימינו. לפי ראייה זו, המדינה היהודית בעצם מגלמת תהליך מסורתי בחיים היהודיים, שבמובן היסטורי רחב היה הכרחי לקיומה המתמשך של האומה. במישור הרעיוני מדובר עדיין בציונות - 'ציונות חדשה'.